

“BAYATI-İSFAHAN” VƏ “BAYATI-ŞIRAZ” MUĞAMLARININ SƏCIYYƏVI XÜSUSIYYƏTLƏRİ CHARACTERISTIC FEATURES OF THE “BAYATI-ISFAHAN” AND “BAYATI-SHIRAZ” MUGAMS

Ruslan TAGIYEV

Azerbaijan National Conservatory / Azerbaijan

Reference Tagiyev, R. (2020). “Bayati-İsfahan” Və “Bayati-Şiraz” Muğamlarının Səciyyəvi Xüsusiyyətləri”, Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637) Vol:5, Issue: 11; pp:16-20

ÖZET

Təqdim olunan məqalədə “Bayati-Şiraz” və “Bayati-İsfahan” dəstgahlarının müqayisəli təhlili aparılmışdır. Tədqiqat zamanı hər iki dəstgahlar cədvəl və not nümunəsi əsasında müqayisə edilərək tədqiq edilmişdir. Həmçinin burada “Bayati-Şiraz” dəstgahının formalaşdığı tarixi dövr də qısaldılmış formada araşdırılmışdır.

Açar sözlər: muğam, dəstgah, guşə, iprovizasiya, tərkib.

ABSTRACT

A comparative analysis of “Bayati-Shiraz” and “Bayati-İsfahan” sets has been conducted in the given article. During the study, both sets were compared and explored using table and note samples. Also, the historical period in which the Bayati-Shiraz unit was formed was also briefly explored.

Keywords: mugam, set, nook, improvisation, composition.

1. GİRİŞ

Tarixən orta və yaxın Şərq xalqlarının mənəvi sərvəti olan muğam ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəslə ötürülərək çağdaş dövrümüzə kimi gəlib çıxmışdır. Həmin dövrlərdə bir çox görkəmli musiqişünas alimlər muğam sənətinə müraciət edərək öz elmi əsərlərini onların üzərində qurmuş və muğam xəzinəsinə yeniliklər gətirərək daha da zənginləşdirmişlər. Belə trixi şəxsiyyətlərdən Səfiyyəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağai, Əbürrəhman Cami, Dərviş Əli, Mir Möhsün Nəvvab və Üzeyir Hacıbəyli kimi dahi insanların adlarını misal çəkmək olar. Yuxarıda adları çəkilən alimlərin elmi əsərlərində muğamların ümumilikdə yaranışı, inkişafı, tərkib hissələri, lad-məqam xüsusiyyətləri və s. barədə çox maraqlı məlumatlar verilmişdir. Müasir dövrümüzə də muğamların həm ümumi, həm də fərdi şəkildə araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məsələn: R.Musazadənin “Düğah”, “Baba Tahir”, S.Kərimova-Həsənpurun “Çahargah”, K.Mirəsədullayevanın “Rast”, N.Qaralovanın “Şur”, B.Rzayevanın “Rahab” və A.Əkbərovanın “Şur” muğamına dair monoqrafiya və dissertasiyalarını misal göstərmək olar. Yuxarıda qeyd olunan bu cür sistemli yanaşmalar bilavasitə “Bayati-Şiraz” muğamının tədqiqini də aktuallaşdırır.

“Bayati-Şiraz” muğamı “İsfahan” və daha sonralar “Bayati-İsfahan” adlandırılan muğamların müasir adıdır. XIX əsrin sonlarına yaxın “Bayati-İsfahan” muğamından “Bayati-Kürd” bölməsi ayrılaraq müstəqil dəstgah kimi ifa edilmişdir [1,s.279]. Nəticədə həmin dövrdən başlayaraq “Bayati-Kürd” muğamı müstəqil dəstgah kimi şöhrət tapmış, “Bayati-İsfahan” muğamı isə tədricən özünün dəstgah formasını itirərək “Bayati-Şiraz” muğamının əsas şöbələrindən birinə çevrilmişdir.

1923-cü ildə Ü.Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə yenidən yaranmış Bakı Türk Musiqi texnikumunun xalq çalğı alətləri şöbəsi üçün, 9 may 1925-ci ildə muğam komissiyasının ümumi razılığı ilə muğam proqramı qəbul olundu. Bu proqramda “Bayati-Şiraz” dəstgahı “Bayati-Şiraz” və “Bayati-İsfahan” kimi qəbul edilmişdir.

1930-cu illərdən sonra Əhməd Bakıxanovun tərtib etdiyi muğam proqramında artıq müstəqil dəstgah kimi yalnız “Bayatı-Şiraz” muğamının adı qeyd edilərək tədris olunurdu (cədvəl 1).

Cədvəl 1 Ə.Bakıxanov [2,s.106] “Bayatı-Şiraz”

1.Bərdaşt	3.Nişibü fəraz	5.Xavəran
2.Mayə	4.Bayatı-İsfahan	6.Üzzal
		7.Ayaq

Uzun illər Ə.Bakıxanov muğam proqramlarını yeniləmiş və bəzi əlavələr edərək tədrisin daha da keyfiyyətli alınmasına çalışmışdır. Nəhayət, 1982-ci ildə muğam üçün tədris proqramı yenidən işlənərək çap edilmişdir. Sözü gedən tədris proqramını Xalq Artisti, görkəmli bəstəkar Süleyman Ələsgərovun rəhbərliyi ilə V.Xəlilov tərtib etmişdir. “Muğamların Tədrisinə Dair Metodik Tövsiyələr” məhz Əməkdar Mədəniyyət işçisi tarzən Kamil Əhmədovun zəngin iş təcrübəsi, elmi-metodik mülahizələri əsasında hazırlanmışdır.

Müasir dövrümüzdə də Azərbaycanın hər yerində K.Əhmədovun tərtib etdiyi muğam proqramından geniş şəkildə istifadə edilir.

Beləliklə, “Bayatı-Şiraz” tarixən “Bayatı-İsfahan” muğamının tərkibində bir “guşə”, daha sonra “şöbə” kimi inkişaf edərək nəhayət dəstgah şəklində meydana gəlmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan fikri təsdiqləmək üçün “Bayatı-İsfahan” və “Bayatı-Şiraz” dəstgahlarının həm cədvəl, həm də not nümunəsi şəkilində müqayisəli təhlilini verək.

“Bayatı-Şiraz” dəstgahı “Bayatı-İsfahan” dəstgahından bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqli və oxşar cəhətlərə malikdir:

- 1.Şöbə və guşələrin ardıcılığı və sayı;
- 2.İfa xüsusiyyəti.

Müqayisə üçün “Bayatı-İsfahan” və “Bayatı-Şiraz” muğamlarının tərkibinə daxil olan şöbə və guşələrin ardıcılığı cədvəl 2 və 3-dəki kimi verilmişdir.

Cədvəl 2 B.Mansurov “Bayatı-İsfahan” [1,s.278]

1.Bərdaşt	7.Hacı-Yuni	13.Bayatı-Əcəm	19.Xavəran
2.Nişibü fəraz	8.Naleyı-Zənbur	14.Gəbri	20.Üzzal
3.Gərdaniyyə	9.Mənəvi	15.Baba-Tahir	21.Dilruba
4.İsfahanək	10.Pəhləvi	16.Azərbaycan	22.Ayaq
5.Bayatı-İsfahan	11.Bayatı-Kürd	17.Əbülçəp	
6.Nühüft	12.Qətər	18.Bayatı-Şiraz	

Cədvəl 3 K.Əhmədov “Bayatı-Şiraz” [3,s.35]

1.Bərdaşt	4.Bayatı-İsfahan	7.Üzzal
2.Mayə Bayatı-Şiraz	5.Zil Bayatı-Şiraz	8.Dilruba
3.Nişibü fəraz	6.Xavəran	9.Ayaq

Göründüyü kimi “Bayatı-İsfahan” muğamının tərkib hissələri “Bayatı-Şiraz” dəstgahına nisbətən fərqlidir. Burada hər iki dəstgahda yerləşən şöbə və guşələrin ardıcılığı eyni deyil. Məsələn: “Bayatı-İsfahan” dəstgahında “Bərdaşt” şöbəsindən sonra “Nişibü fəraz” şöbəsi gəlirsə, “Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Bərdaşt”dan sonra “Mayə” şöbəsi ifa olunur. Zil şöbədə isə “Bayatı-İsfahan” dəstgahında “Bayatı-İsfahan” şöbəsindən sonra “Nühüft” guşəsi ifa olunduğu halda, “Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Bayatı-İsfahan” şöbəsindən sonra “Zil Bayatı-Şiraz” şöbəsi ifa olunur. Daha bir fərqli cəhət “Bayatı-İsfahan” dəstgahında şur məqamlı şöbə və guşələrin olmasıdır. Qeyd edək ki, “Bayatı-Şiraz” dəstgahında bu şöbə və guşələrə rast gəlinmir. Oxşar cəhətlər isə hər iki dəstgahda “Xavəran”, “Üzzal”, “Şikəsteyi-fars”, “Dilruba” və “Ayaq” kimi şöbə və guşələrin eyni ilə saxlanmasıdır. Burada diqqət çəkən digər cəhətlərdən biri də muğamlardakı şöbələrin sayı ilə bağlıdır: “Bayatı-İsfahan” muğamı 22 şöbə və guşədən ibarət olduğu halda, “Bayatı-Şiraz” dəstgahı 9 şöbə və guşə ilə tamamlanır.

Cədvəldən görüldüyü kimi, sözü gedən muğam dəstgahlarında şöbə və guşələrin həm ardıcılığı, həm də sayları baxımından bir sıra fərqli və oxşar cəhətləri var. İndi isə həmin dəstgahların müqayisəli təhlilini hər iki dəstgahlarda yer almış bir sıra ortaq şöbə və guşələrin qısa not nümunəsi əsasında verək.

Aşağıda Xalq Artisti Ağasəlim Abdullayevin ifasından nota alınmış “Bayatı-Şiraz” dəstgahı ilə, Xalq Artisti ustad tarzən Bəhram Mansurovun ifasından nota köçürülmüş “Bayatı-İsfahan” muğamlarının ortaq şöbə və guşələri göstərilmişdir. Qeyd edək ki, nota alınma zamanı ustad sənətkarların təqdim edilən ifalarından geniş istifadə olunmuşdur.

1. B.Mansurov “Bayatı-İsfahan” 1965-1976-cı il.
2. A.Abdullayev “Bayatı-Şiraz” 27. 02. 2018-ci il.

Hər iki instrumental “Bayatı-Şiraz” və “Bayatı-İsfahan” muğam dəstgahlarının tərkib hissələrində olan ortaq şöbə və guşələr cədvəl 4, 5-də verilmişdir.

Cədvəl 4 A.Abdullayev

“Bayatı-Şiraz”

1. <u>Bərdaşt</u>	5. <u>Bayatı-İsfahan</u>	9. <u>Şikəsteyi-Fars</u>
2. <u>İsfahanək</u>	6. <u>Zil Bayatı-Şiraz</u>	10. <u>Dilruba</u>
3. <u>Mayə Bayatı-Şiraz</u>	7. <u>Xavəran</u>	11. <u>Ayaq</u>
4. <u>Nişibü fəraz</u>	8. <u>Üzzal</u>	

Cədvəl 5 B.Mansurov

“Bayatı-İsfahan”

1. <u>Bərdaşt</u>	6. <u>Nühüft</u>	11. <u>Bayatı-Kürd</u>	17. <u>Əbülçəp</u>
2. <u>Nişibü fəraz</u>	7. <u>Hacı-Yuni</u>	12. <u>Qətər</u>	18. <u>Bayatı-Şiraz</u>
3. <u>Gərdaniyyə</u>	8. <u>Naleyi-Zənbur</u>	13. <u>Bayatı-Əcəm</u>	19. <u>Xavəran</u>
4. <u>İsfahanək</u>	9. <u>Mənəvi</u>	14. <u>Gəbri</u>	20. <u>Üzzal</u>
5. <u>Bayatı-İsfahan</u>	10. <u>Pəhləvi</u>	15. <u>Baba-Tahir</u>	21. <u>Dilruba</u>
		16. <u>Azərbaycan</u>	22. <u>Ayaq</u>

“Bərdaşt”(şöbə)-Farscadan tərcüməsi “yığım, toplama” deməkdir [4,s.49]. “Bərdaşt” şöbəsinin mahiyyətini görkəmli bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli özünün yazdığı “İzahlı Monoqrafik Musiqi Lüğəti” adlı əsərində aşağıdakı kimi açıqlamışdır. “Bərdaşt” dəstgahların əvvəlində, müqəddimə tərzində çalınan kiçik instrumental epizoddur” [4,s.44].

Göründüyü kimi 1930-cu illərdə “Bərdaşt” şöbəsi kiçik epizod şəklində yalnız instrumental formada çalınırmış. Müasir dövrümüzdə “Bərdaşt” bir şöbə kimi muğam dəstgahının girişində həm instrumental, həm də vokal-instrumental olaraq bir qədər geniş şəkildə ifa edilir. Bu mənada “Bərdaşt” şöbəsinə aşağıdakı kimi səciyələndirmək daha məqsədə uyğun sayıla bilər.

“Bərdaşt” muğam dəstgahlarının ilk şöbəsi olub, mayədən bir oktava zil registrdə ifa olunur və tədricən mayə pərdəsinə enərək tamamlanır.

Qeyd edək ki, “Bayatı-Şiraz” muğamında səslənən “Bərdaşt” şöbəsi bir qədər fərqli şəkildə başlanır. Burada səslənən ifa yuxarıda qeyd edildiyi kimi mayədən bir oktava zil registrdə yox, məhz mayə çərçivəsində ifa edilir (nümunə 1).

“Bayatı-Şiraz” Nümunə 1

A.Abdullayev

“Bərdaşt”

n/y R.Tağıyev

“Bayatı-Şiraz” dəstgahından fərqli olaraq “Bayatı-İsfahan” dəstgahında ifa edilən “Bərdaşt” şöbəsi az öncə “Bərdaşt”la bağlı söylənilən tərifə uyğun şəkildə ifa edilmişdir. Yəni burada mövzunun

mayədən bir oktava zil registrdə başlayaraq tədricən mayə pərdəsinə qədər enməsi müşahidə olunur (nümunə 2).

“Bayatı-İsfahan” Nümunə 2

B.Mansurov

“Bərdaşt”

n/y R.Tağıyev

Nümunə 1 və 2 dən görüldüyü kimi burada birinci sual cümləsindəki mövzu fərqli istiqamətdə inkişaf etdirilir. Yəni “Bayatı-Şiraz” dəstgahında sual cümləsi 1-ci xanədə mayənin alt aparıcı tonundan mayənin üst kvintasına qədər genişlənərək orada bir qədər dayanılırsa, “Bayatı-İsfahan” dəstgahında isə birinci cümlə 1-ci xanədə mayənin üst kvintasından mayə oktavasına qədər genişlənir və kəskin şəkildə mayənin üst kvintasına enərək bir qədər dayanılır. İkinci xanədə isə melodiya demək olar ki, hər iki dəstgahda eyni istiqamətdə inkişaf etdirilir: burada mövzu mayənin üst kvintasından mayə tonuna enərək 1-ci cümləni tamalayır.

“Bayatı-İsfahan” (şöbə)-“Bayatı-Şiraz” və “Bayatı-İsfahan” muğamlarında “Bayatı-İsfahan” mərkəzi şöbə olmaqla yanaşı eyni zamanda bəm və zil şöbələr arasında bir körpü rolunu oynayır.

“Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Bayatı-İsfahan” şöbəsi dörd geniş cümlələrdən qurulmuşdur. Burada ilk cümlənin melodiyası seksta intervalı çərçivəsində ifa edilir. 42-ci xanədə üst tersiya pərdəsi (kiçik oktavanın “si-bekar” notu) ilə, üst seksta (I-oktavanın “mi-bemol” notu) pərdələri arasında növbələşən melodiya sürətləndirilərək kəskin şəkildə mayənin oktava tonuna çatdırılır. 43-44-cü xanələrdə isə kvarta çərçivəsində yüksəlib-enən melodiya üst seksta pərdəsində bir qədər dayanılır və daha sonra 48-ci xanədə muğamın mayə (kiçik oktavanın “sol”-notu) tonuna qayıdaraq tamamlanır (nümunə 3).

“Bayatı-Şiraz” Nümunə 3

A.Abdullayev

“Bayatı-İsfahan”

n/y R.Tağıyev

“Bayatı-İsfahan” dəstgahında isə sözü gedən şöbə üç geniş cümlələrlə ifa edilir. Şöbənin ilk cümləsi 27-ci xanədə qeyd olunduğu kimi üst tersiya pərdəsindən yox, üst kvinta pərdəsindən başlayaraq mayənin oktavasına çatdırılır. 28-ci xanədə eyni ilə “Bayatı-Şiraz” muğamında olduğu kimi kvarta

çərçivəsində yüksəlib-enən melodiya müşahidə olunur. Lakin bu melodiya sonda mayə tonuna deyil, mayənin oktava tonuna qayıdaraq kəskin şəkildə tamamlanır (nümunə 4).

“Bayatı-İsfahan” Nümunə 4

B.Mansurov “Bayatı-İsfahan” n/y R.Tağıyev

Beləliklə, “Bayatı-İsfahan” və “Bayatı-Şiraz” muğamlarının müqayisəli təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sözü gedən muğamlarda göstərilən fərqli və oxşar cəhətlər hər iki dəstgahın ortaq şöbə və guşələrinə xas olan xüsusiyyətlərdir. Müqayisə üçün göstərilən cədvəl və not nümunələrinə əsasən demək olar ki, “Bayatı-Şiraz” muğamı “Bayatı-İsfahan” muğamının müasir forması olmaqla o, həqiqətən də “Bayatı-İsfahan” muğamından yaranan bir dəstgahdır. Eyni zamanda “Bayatı-Şiraz” muğamının formalaşdığı dövr araşdırılmış və müəyyən olunmuşdur ki, “Bayatı-Şiraz” muğamı “Bayatı-İsfahan” muğamının tərkibində bir guşə, sonralar isə şöbə kimi inkişaf edərək dəstgah kimi formalaşmışdır. Beləliklə, bütün bunlar yuxarıda deyilən fikirləri bir daha təsdiqləmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Mansurov E. B. *Mansurovlar. Heydər Əliyev fondu, Bakı, 2011, 286 s.*
2. Rəhmətov Ə.M. *Əhmədخان Bakıxanov. Bakı, Işıq, 1977, 141 s.*
3. Xəlilov V.C. *Muğamların tədrisinə dair metodiki tövsiyyə. Bakı, 1982, 45 s.*
4. *Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatında işlənən Ərəb və fars sözləri lüğəti I-cild. Bakı, Şərq-Qərb 2005. 416 s.*